

V.V. BARTOLD ASARLARINING O‘ZBEKISTON TARIXINI O‘RGANISHDAGI ILMIY AHAMIYATI

Yuldasheva Xilola Muzaffar qizi

Markaziy Osiyo xalqlari tarixi kafedrası

2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: T.f.d., prof. A.X. Doniyorov

977032919

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada V.V. Bartold ilmiy merosining O‘zbekiston tarixshunosligidagi o‘rni tahlil qilinadi. Uning Turkiston, Movarounnahr, Temuriylar davri, tarixiy geografiya va manbashunoslikka oid asarlari asosida Bartoldning ilmiy yondashuvi hamda zamonaviy o‘zbek tarixshunosligiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, mustaqillik davrida uning merosini qayta baholash va tanqidiy o‘qish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *V.V. Bartold, O‘zbekiston tarixshunosligi, sharqshunoslik, manbashunoslik, tarixiy geografiya, Temuriylar davri.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется место научного наследия В.В. Бартольда в историографии Узбекистана. На основе его трудов по истории Туркестана, Мавераннахра, эпохи Тимуридов, исторической географии и источниковедению раскрываются его научный подход и влияние на современную узбекскую историографию. Также рассматриваются вопросы переосмысления и критического прочтения наследия Бартольда в годы независимости.

Ключевые слова: *В.В. Бартольд, историография Узбекистана, востоковедение, источниковедение, историческая география, эпоха Тимуридов.*

ABSTRACT

This article analyzes the place of V.V. Bartold’s scholarly legacy in the historiography of Uzbekistan. Based on his works on Turkestan, Mawarannahr, the Timurid period, historical geography, and source studies, the paper examines his scholarly approach and his influence on modern Uzbek historiography. It also discusses the reinterpretation and critical reassessment of Bartold’s legacy during the independence period.

Keywords: *V.V. Bartold, historiography of Uzbekistan, Oriental studies, source studies, historical geography, Timurid period.*

KIRISH

Vasiliy Vladimirovich Bartold nomi Markaziy Osiyo, ayniqsa Turkiston tarixini ilmiy asosda o'rganish jarayoni bilan chambarchas bog'liq. U yaratgan ilmiy meros nafaqat rus sharqshunosligi doirasida, balki bugungi O'zbekiston tarixshunosligida ham tayanch o'rinlardan birini egallaydi. Bartoldning asarlari uzoq vaqt davomida Turkiston tarixiga oid eng muhim klassik manbalar qatorida baholanib kelgan bo'lsa, mustaqillik davriga kelib uning ilmiy merosi yangicha metodologik va tarixshunoslik mezonlari asosida qayta ko'rib chiqila boshlandi.

Sovet davrida Bartold ko'proq "klassik sharqshunos", "buyuk manbashunos" va "avtoritet tarixchi" sifatida talqin etilgan edi. Bunday yondashuv uning ilmiy xizmatlarini e'tirof etgani holda, merosining ichki murakkabligini yetarli darajada ochib bermasdi. Chunki Bartold bir vaqtning o'zida ham yirik manba bilimdoni, ham Rossiya imperiyasi ilmiy muhiti vakili, ham Turkiston tarixiga oid zamonaviy ilmiy tasavvurlarni shakllantirgan olim edi. Mustaqillikdan keyin esa bu merosga ikki asosiy nuqtai nazar yuzaga chiqdi: birinchisi, uni milliy tarixni qayta tiklashning ishonchli manbashunoslik poydevori sifatida baholash; ikkinchisi esa, Bartold qarashlarini imperiyaviy sharqshunoslik va kolonial bilim ishlab chiqarish kontekstida tanqidiy qayta o'qish¹.

Shu ma'noda, Bartold merosi O'zbekiston tarixshunosligi uchun faqat tarixiy faktlar to'plami emas. U ayni paytda ilmiy metod, manba bilan ishlash maktabi va tanqidiy tahlil obyekti hisoblanadi. Demak, Bartoldni faqat ulug'lash ham, faqat inkor qilish ham to'g'ri emas. Uning asarlariga nisbatan eng maqbul yondashuv qadrlash va tanqidni birlashtirgan ilmiy pozitsiyadir.

Bartoldning O'zbekiston tarixini o'rganishdagi o'rni, avvalo, uning ilmiy korpusining ko'lami va mazmunida yaqqol namoyon bo'ladi. Uning "Туркестан в эпоху монгольского нашествия", "История культурной жизни Туркестана", "Улугбек и его время", "Мир-Али-Шир и политическая жизнь", "К истории

¹ Bregel Y. Barthold and Modern Oriental Studies // International Journal of Middle East Studies. 1980. Vol. 12, no. 3. – P. 385-403; Evans C.T. Vasilii Barthold: Orientalism in Russia? // Russian History / Histoire Russe. 1999. Vol. 26, no. 1. – P. 25-44; Ўлжаева Ш.М. XX асрнинг 50–60-йилларида Амир Темур ва темурийлар даври тарихшunosligi (шўро адабиётлари мисолида): Тарих фан. номз. ... дисс. – Т.: ЎЗР ФА Тарих институти, 1999. – 154 б.; Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликлари талаш сиёсати: тарих шохидлиги ва сабоқлари (1865–1990 йиллар) / лойиҳа раҳбари ва масъул муҳаррир Д. А. Алимова. – Т.: Шарк, 2000. – 432 б.; Тольц В. Собственный Восток России: Политика идентичности и востоковедение в позднеимперский и раннесоветский период. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 332 с.; История и историки Узбекистана в XX веке / отв. ред. Д. А. Алимова. – Т.: Navro'z, 2014. – 428 с.; Бустанов А. К. Ножницы для среднеазиатской историографии: «восточные проекты» ленинградского востоковедения // Ориентализм vs. ориенталистика: сб. ст. / отв. ред. и сост. В.О. Бобровников, С. Дж. Мири. – М.: Садр, 2016. – С. 108-166; История Узбекистана. Эпоха Амира Темура и Темуридов / отв. ред. Э. В. Ртвеладзе, Д. А. Алимова. – Т.: Фан, 2017. – 568 с.; Ихсанов А.Р. Дискуссия А.З. Валидова и В.В. Бартольда об академическом востоковедении и империи // Journal of Central Asian History. 2023. Vol. 2. – P. 54–81.

орошения Туркестана” kabi asarlari o‘z mazmuni, manbaviy bazasi va ilmiy uslubi bilan O‘zbekiston tarixiga oid tadqiqotlarning klassik namunasi sifatida qadrlanadi².

Bu asarlarni birlashtiruvchi asosiy jihat shundaki, Bartold tarixni tayyor mafkuraviy sxemalarga bo‘ysundirmagan holda, birlamchi yozma manbalar, tarixiy-geografik ma’lumotlar, epigrafik dalillar va joyning o‘zini kuzatish orqali o‘rganishga intilgan. Ayniqsa arab, fors va turkiy tillardagi manbalarni qiyosiy o‘rganish borasidagi malakasi uning ilmiy yondashuvini o‘z davridagi ko‘plab tadqiqotchilardan ajratib turadi.

Bartoldning kuchi faqat manbani ko‘p bilganida emas, balki uni tarixiy tizim ichida tushuntira olganidadir. U manbalarni o‘zaro solishtiradi, ularni hududiy, siyosiy va madaniy kontekstga joylashtiradi, shundan keyingina ehtiyotkor ilmiy xulosaga keladi. Bu jihat ayniqsa mustaqillik davri o‘zbek tarixshunosligi uchun juda muhim bo‘ldi. Chunki 1991-yildan keyin tarixni qayta yozish jarayoni shiorbozlik asosida emas, aynan manbaga qaytish, tarixiy haqiqatni birlamchi dalillar asosida tiklash zarurati bilan bog‘liq holda kechdi.

Shu sababli Bartold merosi O‘zbekiston tarixida “tayyor javoblar ombori” sifatida emas, balki professional tarixiy tadqiqot yuritishning namunasi sifatida qadrlandi. Ayniqsa tarixiy geografiya, tarixnavislik, temurshunoslik va manbashunoslik yo‘nalishlarida uning ishlash usuli uzoq vaqt davomida metodologik tayanch bo‘lib xizmat qildi.

Bartoldning O‘zbekiston tarixini o‘rganishdagi eng muhim xizmatlaridan biri bu hudud tarixini tor sulolaviy yoki mahalliy doirada emas, balki keng regional tarixiy makon sifatida talqin eta olganidadir. Uning asarlarida Samarqand, Buxoro, Xorazm, Farg‘ona va Choch bir-biridan uzilgan tarixiy maydonlar emas, balki o‘zaro bog‘liq sivilizatsion va siyosiy hududlar sifatida yoritiladi.

Bu yondashuv bugungi O‘zbekiston tarixshunosligi uchun nihoyatda muhimdir. Chunki milliy tarixni yozish jarayonida tarixni faqat hozirgi davlat chegaralari asosida tasavvur qilish xavfi mavjud. Bartold esa bu hududning tarixiy taraqqiyoti vohalar, daryo tizimlari, sug‘orish tarmoqlari, savdo yo‘llari, shahar markazlari va siyosiy kuchlar o‘rtasidagi murakkab aloqalar orqali shakllanganini ko‘rsatadi. Shu bois uning asarlari O‘zbekiston tarixini “izolyatsiyalashgan tarix” emas, balki Markaziy Osiyo tarixiy tizimining tarkibiy qismi sifatida tushunishga yordam beradi.

² Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения: в 9 т. Т. 1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – 760 с.; Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 169–433; Бартольд В. В. Улугбек и его время // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 2. – М.: Изд-во восточной литературы, 1964. – С. 23–196; Бартольд В. В. Мир-Али-Шир и политическая жизнь // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 2. – М.: Изд-во восточной литературы, 1964. – С. 199–262; Бартольд В. В. К истории орошения Туркестана // Сочинения: в 9 т. Т. 3. – М.: Изд-во восточной литературы, 1965. – С. 95–233; Бартольд В. В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью. 1893–1894 гг. – СПб.: Тип. Акад. наук, 1897. – 151 с.

Mustaqillik yillarida tarixiy geografiya yo‘nalishining rivojlanishi ham aynan shu an‘ana bilan uzviy bog‘liq bo‘ldi. Keyingi tadqiqotlarda vohalar tarixi, qadimiy kanallar, savdo yo‘llari va hududiy markazlar evolyutsiyasi o‘rganilar ekan, Bartold qo‘ygan ilmiy savollar va ishlab chiqqan modelga murojaat etish davom etdi. Demak, uning irrigatsiya va tarixiy geografiyaga oid qarashlari bugun ham tarixiy qiziqish uyg‘otuvchi matn emas, balki O‘zbekiston tarixining uzoq muddatli taraqqiyotini anglash uchun zarur ilmiy vosita bo‘lib qolmoqda.

Bartoldning yana bir muhim xizmati Turkiston tarixini faqat siyosiy voqealar yoki sulolalar almashinuvi orqali emas, balki madaniy hayot tarixi sifatida yoritishga uringanidadir. Uning “Turkiston madaniy hayoti tarixi”ga oid qarashlari o‘lka tarixida islomgacha bo‘lgan qatlamlar, islom sivilizatsiyasi, turkiy komponentlar, ilm-fan, til va adabiyot kabi masalalarning uzviyligini ko‘rsatadi³.

Bu yondashuv mustaqillik davri uchun ayniqsa zarur edi. Chunki yangi sharoitda O‘zbekiston tarixini nafaqat siyosiy davrlarga, balki madaniy taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra ham o‘rganish ehtiyoji kuchaydi. Milliy tarixni bir yoqlama talqin qilish emas, balki undagi ko‘p qatlamli sivilizatsion tajribani ochib berish zarurati vujudga keldi. Bartoldning asarlari ana shunday murakkablikni ilgariroq payqagan ilmiy yondashuv sifatida qadrlanadi.

Ayniqsa u O‘zbekiston tarixining islomgacha bo‘lgan qatlamlarini butunlay inkor etmaydi, bir vaqtning o‘zida islom sivilizatsiyasining o‘lkadagi markaziy rolini ko‘rsatadi va turkiy-siyosiy qatlamni ham umumiy tarixiy uzviylik ichiga joylashtiradi. Bu bugungi milliy tarixshunoslik uchun ham muhim saboqdir. Chunki tarixiy jarayonni bir-birini inkor qiluvchi identitetlar yig‘indisi sifatida emas, balki tarixiy uzviylik va ko‘p qatlamlilik asosida tushuntirish aynan shunday ilmiy modelni talab qiladi.

Bartold merosining O‘zbekiston tarixshunosligidagi alohida nufuzi Temuriylar davri bilan bog‘liq asarlarida ham yaqqol ko‘rinadi. “Ulugbek i ego vremya” asari ko‘p jihatdan mustaqillikdan keyingi ulug‘bekshunoslikning dastlabki tayanch matnlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu asarning kuchi shundaki, unda Ulug‘bek obrazini ideallashtirishga urinilmaydi. Aksincha, u XV asr siyosiy muhitining murakkabligi, saroy ziddiyatlari, ilmiy markazlarning siyosiy sharoitga bog‘liqligi va Samarqandning ko‘p funksiyali markaz sifatidagi o‘rnini tahlil qiladi.

Xuddi shunday, Bartoldning Alisher Navoiyga oid qarashlari ham o‘zbek tarixshunosligi uchun muhim metodologik ahamiyat kasb etdi. U Navoiyni faqat

³ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения: в 9 т. Т. 1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – 760 с.; Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 169–433; Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана // Сочинения: в 9 т. Т. 3. – М.: Изд-во восточной литературы, 1965. – С. 95–233.

buyuk adib sifatida emas, balki XV asr siyosiy va madaniy hayotining faol ishtirokchisi sifatida ko'rsatdi. Bu esa keyingi navoiyshunoslik va temurshunoslikda yangi ilmiy yondashuvlar shakllanishiga turtki berdi.

Mustaqillik yillarida Amir Temur va Temuriylar davrini qayta baholash jarayoni kuchaygan sari Bartold asarlariga bo'lgan murojaat ham ortdi. Biroq bu safar murojaat eski shaklda emas edi. Uning qarashlari ko'r-ko'rona qabul qilinmadi, balki yangi savollar bilan qayta tahlil qilindi. Natijada Bartold temurshunoslik uchun na mifologik avtor, na inkor qilinishi kerak bo'lgan eski sharqshunos sifatida emas, balki tarixiy manbaga asoslangan yondashuvning kuchli namunasi sifatida qayta baholandi.

Mustaqillik yillarida Bartold merosi faqat e'tirof etilibgina qolmadi, balki tanqidiy qayta baholash obyekti ham bo'ldi. Bu tanqidning asosiy markazida uch muammo turadi: uning Rossiya imperiyasi sharqshunosligi doirasidagi o'rni, mahalliy ovozlarning qanchalik markazga chiqarilgani va Yevropa metodologik paradigmasining uning ilmiy tafakkuriga ta'siri.

Bu masala muhim, chunki Bartold qanchalik kuchli manbashunos bo'lmasin, u baribir o'z davrining ilmiy muhitida yashagan va o'sha muhitning ayrim epistemik chegaralaridan butunlay xoli bo'la olmagan. Demak, uni tarixdan chiqarib tashlash noto'g'ri bo'lsa, uni muqaddaslashtirish ham ilmiy jihatdan asossizdir. Eng to'g'ri yo'l undan foydalanish, lekin tanqidiy masofani saqlagan holda foydalanishdir.

Mustaqillik davri o'zbek tarixshunosligining yutug'i ham aynan shunda ko'rinadi. Klassik sharqshunoslik merosidan voz kechmasdan, uni yangi nazariy savollar bilan qayta o'qish boshlandi. Natijada Bartold merosi "tayyor haqiqat" emas, balki qayta ishlanishi, to'ldirilishi va ayrim jihatlari tuzatilishi lozim bo'lgan klassik ilmiy poydevor sifatida tushunila boshlandi.

XULOSA

V.V. Bartold asarlarining O'zbekiston tarixini o'rganishdagi ahamiyati ko'p qirrali va chuqur tarixshunoslik mazmuniga ega. Birinchidan, u O'zbekiston hududi tarixining qadimgi va o'rta asrlar davriga oid muhim masalalarni birlamchi yozma manbalar asosida ilmiy muomalaga kiritdi. Ikkinchidan, tarixiy geografiya, irrigatsiya, shaharlar taraqqiyoti va madaniy hayot tarixini siyosiy tarix bilan uzviy bog'liq holda tahlil qildi. Uchinchidan, mahalliy yozma merosni tarixiy dalil sifatida qadrlash va manbalarni qiyosiy o'rganish madaniyatini shakllantirdi. To'rtinchidan, uning asarlari mustaqillik davridagi o'zbek tarixshunosligi uchun nafaqat faktik tayanch, balki metodologik maktab bo'lib xizmat qildi⁴.

⁴ Шамукарамова Ф.Ш. Жизнь и деятельность Мирзо Улугбека в историографии XX века(Мирзо Улугбекнинг хаёти ва ижоди XX аср тарихшунослигида) – Тошкент: Yangi nashr, 2012. – 256 б.;Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё тарихий географияси. – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2017. – 352 б.'История

Biroq Bartold merosini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilish ham ilmiy jihatdan to'g'ri emas. U o'z davrining yirik tarixchisi bo'lgan, ammo yashagan zamon ilmiy paradigmasi, imperiyaviy sharqshunoslik muhiti va Yevropa markazli bilish usullari uning qarashlariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan. Shu bois bugungi tarixshunoslik uchun eng maqbul yo'l Bartoldni qadrlash, lekin tanqidiy o'qish; undan foydalanish, lekin uni takrorlamaslik; uning manbashunoslik qudratini e'tirof etish bilan birga, epistemik chegaralarini ham ko'rsatishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bregel Y. Barthold and Modern Oriental Studies // International Journal of Middle East Studies. – 1980. – Vol. 12, no. 3. – P. 385–403.
2. Evans C. T. Vasilii Barthold: Orientalism in Russia? // Russian History / Histoire Russe. – 1999. – Vol. 26, no. 1. – P. 25–44.
3. Бартольд В. В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью. 1893–1894 гг. – СПб.: Тип. Акад. наук, 1897. – 151 с.
4. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения: в 9 т. Т. 1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – 760 с.
5. Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 169–433.
6. Бартольд В. В. Улугбек и его время // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 2. – М.: Изд-во восточной литературы, 1964. – С. 23–196.
7. Бартольд В. В. Мир-Али-Шир и политическая жизнь // Сочинения: в 9 т. Т. 2, ч. 2. – М.: Изд-во восточной литературы, 1964. – С. 199–262.
8. Бартольд В. В. К истории орошения Туркестана // Сочинения: в 9 т. Т. 3. – М.: Изд-во восточной литературы, 1965. – С. 95–233.
9. Бустанов А. К. Ножницы для среднеазиатской историографии: «восточные проекты» ленинградского востоковедения // Ориентализм vs. ориенталистика: сб. ст. / отв. ред. и сост. В. О. Бобровников, С. Дж. Мири. – М.: Садра, 2016. – С. 108–166.
10. Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё тарихий географияси. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2017. – 352 б.
11. История и историки Узбекистана в XX веке / отв. ред. Д. А. Алимова. – Т.: Navro'z, 2014. – 428 с.
12. История Узбекистана. Эпоха Амира Темура и Темуридов / отв. ред. Э. В. Ртвеладзе, Д. А. Алимова. – Т.: Фан, 2017. – 568 с.

13. Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шоҳидлиги ва сабоқлари (1865–1990 йиллар) / лойиҳа раҳбари ва масъул муҳаррир Д. А. Алимова. – Т.: Шарқ, 2000. – 432 б.
14. Тольц В. Собственный Восток России: Политика идентичности и востоковедение в позднеимперский и раннесоветский период. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 332 с.